

Jelínek, Milan

Nové nepůvodní předložky v srbštině a češtině

In: *Studia Balkanica Bohemo-Slovaca. IV, (Příspěvky přednesené na IV. balkanickém sympoziu v Brně ve dnech 25. a 26. května 1994)*. Dorovský, Ivan (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1995, pp. 103-109

ISBN 8021011580

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/122741>

Access Date: 02. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

NOVÉ NEPŮVODNÍ PŘEDLOŽKY V SRBŠTINĚ A ČEŠTINĚ

Analyzujeme-li styl odborných, administrativních a informativně publicistických textů, naši pozornosti neujde vrstva výrazů, které vstupují do výrazové konkurence s původními a starobylými nepůvodními předložkami. Po stránce syntaktické plní funkci předložek, ale po stránce sémantické zůstávají spjaty se slovy, z nichž vznikly. U některých je prepozičionalizace ukončena, jiné se nacházejí v různém stadiu zpředložkování (viz V.Brøndal 1950). Tento proces probíhá ve všech evropských jazycích (k tomu J.Filipec 1972). Můžeme ho sledovat už ve středověké latině, pak zejména ve francouzštině, poněkud později v jiných západoevropských jazycích, mezi nimi především v němčině, a s jistým časovým posunem i v jazycích slovanských. Časová posloupnost doplňování soustavy předložek v evropských jazycích ukazuje směr vlivů zhruba ze západu na východ. Vzhledem k tomu, že nové výrazy předložkové povahy mají v evropských jazycích jak po stránce sémantické, tak i lexikální značnou podobnost, která předpokládá působení jednoho jazyka na druhý, můžeme tyto výrazy zahrnout mezi evropeizmy.

Jaká je funkce těchto nových předložkových výrazů? Vyhovět nárokům na přesnější označování vztahů mezi pojmy, než jaké lze klást na původní a starobylé nepůvodní předložky. Nové předložkové výrazy se vyznačují většinou jednoznačností, kterou nemohou zajistit tradiční předložky (viz M.Jelínek 1964, L.Kroupová 1971). Je to dáno trvajícím sepětím těchto nových výrazů s lexikálním významem výchozích slov.

Můžeme to ukázat na předložkovém výrazu *v rámci čeho*, kterého užil autor matematického textu v následující výpovědi: Pozorování provádíme v rámci pevného komplexu podmínek. Slovo *rámec* navozuje představu zarámování pozorovací činnosti jistými podmínkami. K tomu, aby výraz *v rámci čeho* mohl fungovat jako předložka, musel se ovšem význam substantiva *rámec* posunout směrem k abstraktnímu pojetí. Nahradíme-li ho původní předložkou *při čem* nebo *za čeho*, ztratí výpověď na své pregnantnosti. Konkurence mezi původní předložkou a výrazem *v rámci čeho* však svědčí o předložkové funkci tohoto výrazu. Srovnání s jinými evropskými jazyky nám pak ukáže, že jde o evropeizmus, který se rozšířil asi z francouzštiny (*dans le cadre de qc*) a přes německé *im Rahmen des*

vedl ke vzniku čes. *v rámci čeho*, pol. *w ramach czegoś*, rus. *v ramkach čego*, bulh. *v ramkite na*, maked. *vo ramkite na*. V srbsštině, chorvatštině a slovinštině se vytvořil sémanticky shodný předložkový výraz, ale jako jeho základ posloužilo slovo *okvir*. V prvních dvou jazycích odpovídá našemu výrazu *u okviru čega*, ve třetím se vyskytuje častěji plurál: *v okvirih*.

Podobně jako jsem srovnal systém nových výrazů předložkové povahy v češtině a ruštině (1968), chtěl bych se nyní pokusit o srovnání českého systému se srbským, popř. chorvatským. Vycházím přitom ze svých starších výzkumů, které jsem shrnul do článku *Nové nepůvodní předložky v obrozenské češtině* (1958) a zejména do článku *Výrazy předložkové povahy v dnešní spisovné češtině* (1964). Navíc se pro češtinu opírám o údaje, které jsou obsaženy v šife koncipované monografii L. Kroupové *Sekundární předložky v současné spisovné češtině* (1985). Tam je také uvedena bibliografie prací pojednávajících o nepůvodních předložkách v jazycích slovanských. Údaje pro srbsštinu a chorvatštinu čerpám vedle vlastních výzkumů z nejobsáhlejší stati, která byla na toto téma publikována, a to ze stati Lj. Popoviće *Predložki izrazi u savremenom srpskohrvatskom jeziku* (1967). Podnět ke zpracování této tematiky jsem dal autorovi při společném lektorském pobytu v Paříži v r. 1966, ale autor si zvolil pro analýzu výrazů s předložkovou funkcí vlastní metodiku, která lépe odpovídala stavu těchto prostředků v srbsštině a chorvatštině.

Potíže, které jsou spojeny se zařazováním jisté vrstvy výrazů do gramatického slovního druhu předložek, platí ovšem i pro srbsštinu a chorvatštinu. Při srovnávání českých a ruských výrazů předložkové povahy jsem problémy při zjišťování jejich slovnědruhové charakteristiky ukázal na českých výrazech *ve srovnání* nebo *v porovnání s čím* a na ruských výrazech *po sraŋneniju*, *v sraŋnenii* a *pri sraŋnenii s čem*. Jednoznačnému zařazení mezi předložky brání jak v češtině, tak i v ruštině ta skutečnost, že se zde vztah vyjadřuje přímo lexikálním významem slov *srovnání*, *sraŋnenije* a že tato slova zůstávají uložena v povědomí uživatelů češtiny nebo ruštiny jako substantiva, která jsou morfologicky obměněna podle daného syntaktického vzorce. Totéž můžeme tvrdit o ekvivalentech srbských a chorvatských : *u poređenju* nebo *u poredbi sa čime*; substantiva *poređenje*, *upoređenje* (chorv. též *uspoređenje*), *poredba* si zachovávají statut substantiv. Ustálené předložkové pády však vstupují do konkurence se starobylými nepůvodními předložkami *protiv čega* nebo *nasuprot čega* i *čemu*, a proto jim přisuzujeme stejně jako v jiných jazycích předložkovou funkci. Připomeňme, že jako v jiných případech jde o evropeizmus : lat. *in comparatione cum* , franc. *en comparaison de* nebo *par*

comparaison, angl. *by // in comparison with*, něm. *im Vergleich mit* nebo *zu*. O tom, že zde prepozicionalizace není ukončena, svědčí mimo jiné pravopis: ve všech jazycích se v předložkovém pádě odděluje předložka od substantiva. Zvláště o tom svědčí němčina, která registruje ukončené zpředložkování psaním dohromady: *aufgrund, infolge*.

Bereme-li v úvahu značné rozdíly v kultuře, ve které se vyvíjela srbsčina (méně to platí pro chorvatštinu a ještě méně pro slovinštinu), překvapí nás velká míra shody při užívání výrazů předložkové povahy v češtině na jedné straně a v srbsčině na straně druhé. Můžeme si to vysvětlit silnými západními vlivy na oba jazyky; přitom byly tyto vlivy v češtině prostředkovány ze značné části němčinou, kdežto v srbsčině šlo o přímé ovlivňování francouzštinou. V chorvatštině zjišťujeme podobně jako v češtině prostředkování německé, ve slovinštině pak vedle němčiny hraje jistou přímou nebo prostředkovací roli italština. Překvapující shody mezi českými a srbskými předložkovými výrazy jsou důsledkem evropeizačního procesu, v němž se obráží kulturní sblížení evropských národů. Přijímání cizích podnětů k doplňování starobylé soustavy předložek je ve slovanských jazycích usnadněno tím, že jde o výrazovou vrstvu povýtce intelektualizační, charakteristickou pro komunikaci v oblasti odborné a administrativně-právní a také v oblasti informativně publicistické (viz J.Filipec 1955, M.Jelínek 1955, J.Kraus 1994). Je zde evidentní internacionalizační proces, který sílí během minulého století a nabývá velké intenzity v našem století. Neomezuje se ovšem jen na přejímání lexikálních evropeizmů, zejména umělých internacionálních prvků tvořených z řeckých nebo latinských základů a afixů, nýbrž ve větší míře se projevuje také přejímáním internacionálních sémantických a někdy dokonce i syntaktických modelů.

Jak je známo, proti tomuto internacionalizačnímu proudu se stavěli puristé. Mezi slovanskými jazyky byla nejvydatnější „očisťována“ čeština, přičemž čeští puristé brali často podněty k vymycování cizích prvků z purizmu německého, zaměřeného zvláště proti galicizmům. Český purismus pak působil na Chorvaty a Slovincy, takže některé rozdíly mezi srbsčinou a chorvatštinou musíme připsat na vrub českým vlivům. Čeští puristé brzy zjistili, že skoro celá vrstva nových výrazů předložkové povahy vznikla napodobením cizích vzorů, a proto doporučovali jejich vymycování ze spisovné češtiny. Pod českým vlivem požadovali i chorvatští puristé jejich potlačování v chorvatštině. Diskuse o jazykové kultuře, kterou zorganizoval Pražský lingvistický kroužek v r.1932, prokázala neudržitelnost puristické teorie a nově formulované principy jazykové kultury umožnily rehabilitaci dosud odsuzovaných předložkových výrazů (viz

sborník *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Praha 1932; tam zejm. stati B.Havránka a R.Jakobsona).

Jaké shody a jaké rozdíly zjišťujeme při srovnávání české a srbské soustavy výrazů s předložkovou funkcí? Především je třeba konstatovat, že jak čeština, tak i srbština mají ve svém repertoáru nepůvodní předložky, které vznikly z ustrnulých přechodníků. Je zajímavé, že ve většině případů bývá v srbštině přechodník tam, kde plní funkci předložky i v češtině. Na rozdíl od češtiny však v některých případech nacházíme v srbštině ustrnulý přechodník minulý. Např. proti čes. *vyjma*, *vyjímaje co* stojí srbské *izuzev*, popř. *izuzevši čega*, proti *počínaje od čeho počev*, *počevši od čega*. V jiných případech však zjišťujeme v obou jazycích shodu: čes. *soudě podle čeho* odpovídá srb. *sudeći po čemu*; čes. *počítaje v to co* – srb. *uključujući i što*; čes. *vycházeje od čeho* – srb. *idući od čega* aj. Frekventované české *nehledě k čemu* nemá v srbštině přechodníkový ekvivalent (užívá se zde předložkového výrazu *bez obzira na što*, který má sémantickou a syntaktickou stavbu shodnou s čes. *bez ohledu* nebo *bez zřetele na co*.) Naopak srbština angažovala ustrnulý přechodník k vytvoření předložky s významem *díky čemu*: *blagodareći čemu* nebo *zahvaljujući čemu*. Poznamenejme k tomu, že druhému synonymu dává přednost chorvatština. Pokud jde o českou předložku *díky čemu*, byla dlouho pronásledována jako germanizmus (tak ji hodnotí ještě 4. vyd. Vášova–Trávníčková *Slovníku spisovnéhn jazyka* z r.1952); ve skutečnosti je to evropeizmus.

Zřetelné předložkové platnosti nabyla jak v češtině, tak i v srbštině některá původní adverbia. Mezi příslovcem a předložkou z něho vzniklou zůstává zachována těsná sématická spojitost; jde vlastně o syntaktické přehodnocení adverbia. V češtině je takových výrazů poměrně málo, kdežto v srbštině, podobně jako v ruštině, je tato kategorie nepůvodních předložek dost početně zastoupena. Vedle této difference však můžeme konstatovat mezi češtinou a srbštinou i zajímavou shodu. Ve většině případů, kde v češtině vznikla předložka transkategorizací adverbia, nabízí i srbština předložku vytvořenou z příslovce. Např. nepůvodní předložka *nezávisle na čem* má svůj srbský ekvivalent v předložkách *nezavisno od čega*, popř. *neovisno o čemu*; druhá varianta je charakteristická pro prostředí srbské, první patří jak do spisovné normy srbské, tak i chorvatské. V češtině, kde je adv. *nezávisle* utvořeno z participa *l-ového*, pociťuje se větší spojitost se základovým slovesem. Pro vztah shody nabízí spisovná srbština čtyři nové nepůvodní předložky: *shodno čemu* nebo *s čime* (čes. *shodně s čím*), *saglasno čemu* nebo *s čime* (čes. obyč. v *souhlase* // *-u s čím*, zřídka *souhlasně s čím*) a další dvě bez čes. ekvivalentů: *saobrazno čemu* a *sled-*

stveno čemu; u poslední proniká odstín důsledkový. Obě jsou omezeny na oblast srbskou, jen řídce se vyskytují v chorvatštině. Také další předložka *srazmerno čemu* je omezena na srbsčinu; ve shodě s její etymologií vystupuje u ní do popředí význam poměrnosti, pro který má čeština předložkový výraz na bázi substantiva : *v poměru k čemu* nebo *s čím*. Vedle starší nepůvodní předložky *suprot čega* nebo *čemu* (v chorvatštině má větší četnost dativ) a její varianty *nasuprot* nabyla předložkové funkce i varianta *suprotno čemu*. V češtině se musíme uchýlit k výrazu se substantivem *v rozporu s čím*. Ve vztahu podobnosti se v srbsčině i chorvatštině ustálila nepůvodní předložka *slično čemu*. V češtině musíme tento vztah vyjadřovat výrazem *podobně jako*, který patří spíše mezi spojky než mezi nové předložky.

Doba vymezená pro můj referát nedovoluje, abych provedl analýzu poměrně početné vrstvy předložek vzniklých z prostých a předložkových pádů substantiv. Obecně lze konstatovat, že při prepozicionalizaci substantivních výrazů je mezi češtinou a srbsčinou více shod než rozdílů a že oba jazyky vytvářejí tyto nepůvodní předložky zhruba podle týchž syntaktických vzorců. Je to podmíněno poměrně blízkou příbuzností gramatických systémů obou jazyků. Díky početné vrstvě nepůvodních předložek vybudovaných na substantivní bázi může jak čeština, tak i srbsčina vyjadřovat vztahy mezi pojmy se stejnou pregnantností jako západní jazyky. Ty ostatně dávaly oběma jazykům podněty k doplňování předložkové soustavy. Čeština užívá v předložkové platnosti častěji než srbsčina prostých pádů (*dík čemu, vlivem, následkem, vinou čeho, vzhledem k čemu aj.*), ale setkáváme se s nimi i v srbsčině. Patří sem instrumentál *tokom* nebo v ijekavské variantě *tijekom čega* vedle předložkového pádu *u toku*; v češtině máme pro tentýž časový vztah předložku *během čeho*, které konkuruje knižnější předložkový výraz *v průběhu čeho*. Srbsčina je důslednější v užívání prostého instrumentálu při označování časových fází : *početkom, sredinom, polovinom* nebo *polovicom, krajem*. Podobně jako v češtině slouží instrumentál k vyjadřování různých odstínů vztahu prostředkovacího : *pomoću – pomoci* (vedle *s pomoću, uz pomoc*), *putem – cestou, posredstvom – prostřednictvím, posredovanjem koga* nebo *čega*. Ve dvou případech se v srbsčině ustálil prostý instrumentál proti českým předložkovým pádům : ve vztahu souvislosti nebo podnětu má srbsčina předložku *prilikom čega*, čes. *při příležitosti* nebo *u příležitosti čeho*; podobný význam má instrumentál *povodom čega*.

Z předložkových pádů nabývá v srbsčině předložkové povahy nejčastěji lokál s předložkou *u*, který odpovídá v češtině lokálu s předložkou *v*. Nacházíme ho takřka ve všech vztazích, které jsou obsazeny novými

výrazy s předložkovou funkcí : *u vremenu, u razdoblju; u oblasti, u okviri, u sastavu; u zavisnosti od, u srazmeri sa, u suglasju sa // u saglasju sa, u suprotnosti sa; u duhu, u smislu, u vidu; u uslovima, u uvjetima, u slučaju; u vezi sa, u odnosu sa; u cilju, u povodu; u poređenju sa, u poredbi sa; u interesu; u pravcu* atd.

Z rozdílů mezi češtinou a srbsštinou je třeba upozornit na případy, kdy v srbsštině nabývá předložkové funkce akuzativ řízený předložkou *u* a *za*: *u vreme, u svrhu, u ime, u znak; za vreme, za slučaj, za razliku od*. V češtině se setkáváme buď s jiným pádem : *v čase, za času, ve jménu*, nebo s jinou předložkou : *v případě, za účelem, na znamení, na rozdíl od*. Větší úlohu než v češtině hraje v srbsštině předložka *pod* s instrumentálem. Vedle případů shodných v obou jazycích, jako např. *pod uticajem* nebo knižně *pod uplivom* (= *pod vlivem*), disponuje srbsština dalšími výrazy s předložkou *pod* : *pod okolnostima* = *za podmínek*, *pod pretpostavkom* = *za předpokladu* aj.

Jaké závěry lze vyvodit ze srovnání českých a srbských výrazů předložkové povahy? Překvapuje značná shoda v sématické těchto výrazů, což lze vysvětlit evropeizací obou jazyků. Oba jazyky disponují vrstvou předložkových prostředků, která odpovídá jazykům západoevropským (k tomu zejména R. Jakobson 1932). V obou jazycích zjišťujeme zhruba stejné uplatnění těchto výrazů ve funkčním stylu odborném, administrativním a publicistickém (srov. R.Kocourek 1982). Srbsština nabízí větší počet synonym, což souvisí jednak s její větší otevřeností pro oblastní lexikální varianty, jednak s rozmanitějšími cizími vlivy.

LITERATURA :

- Brøndal, V. 1950 : *Théorie des prépositions*, Copenhague 1950 (překlad z *Praepositionernes teori*, 1940).
- Filipec, J. 1955 : *Rozbor odborného stylu a jeho vnitřní diferenciacie*, SaS 16, 1955, s.37n.
1972 : *K otázce konverze a přechodu slovních druhů v dnešní češtině*, SaS 33, 1972, s.122n.
- Havránek, B. 1932 : *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura*, in: *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Praha 1932, s.32n.
- Jakobson, R. 1932 : *O dnešním brusičství českém*, in: *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Praha 1932, s.85n.
- Jelínek, M. 1955 : *Odborný styl*, SaS 16, 1955, s.25n.
1958 : *Nové nepůvodní předložky v obrozenské češtině*, in: *Studie ze slovanské jazykovědy*, Praha 1958, s.153n.

1964 : *Výrazy předložkové povahy v dnešní spisovné češtině*, SPFF-BU A 12, 1964, s.117n.

1968 : *Nové výrazy předložkové povahy v češtině a v ruštině*, SPFF-BU A 16, 1968, s.47n.

Kocourek, R. 1982 : *La langue française de la technique et de la science*, Wiesbaden 1982, zejm. kap. *Condensation syntaxique*, s.79n.

Kraus, J. 1994 : *K současným vývojovým proměnám vědeckého a odborného vyjadřování*, NŘ 77, 1994, s.14n.

Kroupová, L. 1971 : *K synchronnímu pojetí českých nevlastních předložek při lexikografickém zpracování*, SaS 32,1971, s.225n.

1985 : *Sekundární předložky v současné spisovné češtině*, Linguistica XIII, Ústav pro jazyk český, Praha 1985.

Popović, Lj. 1967 : *Predložki izrazi u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Naš jezik. Nova serija XV, 1967, s.195 – 220

NEUE PRÄPOSITIONALE AUSDRÜCKE IN DER SERBISCHEN UND TSCHECHISCHEN SPRACHE

In den Texten der wissenschaftlichen, administrativen und publizistischen Literatur begegnet man einer Schicht der neuen Ausdrücke, die in einer Konkurrenz mit den ursprünglichen Präpositionen stehen. Sie entstanden in den slawischen Sprachen unter dem Einfluß der westeuropäischen Sprachen, vorallem des Französischen und Deutschen. Man kann sie als Europäismen betrachten. Sie dienen zur genaueren Bezeichnung der Beziehungen zwischen verschiedenen Begriffen in Sätzen der intellektualisierten Texte (z. B. franz. *en comparaison de* = deutsch *im Vergleich mit* // *zu* = tschech. *ve srovnání s čím* = russ. *v sravnenii s čem* = serb. *u poređenju // u poredbi sa čime*).

Überraschenderweise weist das System der neuen Präpositionen im Tschechischen und Serbischen nur wenig Unterschiede auf, was auf die Europäisierung beider Sprachen zurückzuführen ist. In der tschechischen Sprache stellt man einen größeren Einfluß des Deutschen, in der serbischen des Französischen fest. In einem größeren Umfang nutzt das Serbische die Transgressive und die Adverbien in der Funktion der Präpositionen aus (z. B. *zahvaljujući čemu* = *dlky čemu*, *srazmerno čemu* = *v poměru k čemu // s čím*). Im Tschechischen kommen öfters die aus den einfachen Fällen gebildeten Präpositionen vor (z. B. *následkem čeho* = *usled čega*, *vlivem čeho* = *pod uticajem čega*), und es gibt auch gewisse Unterschiede in der Ausnutzung der präpositionalen Fälle. Bis Anfang der 30er Jahre hielt der tschechische Sprachpurismus mehrere von diesen Ausdrücken für unzulässig, während sie im Serbischen keinen Beschränkungen ausgesetzt wurden.